

Մերզոն ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՀՆՉԵՐԱՆԳԱՅԻՆ ՏԻՊԵՐԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ

Գրաբարի վերջին շրջանի բուհական դասագրքերում և օժանդակ ձեռնարկներում բավականին տեղ է հատկացվում այդ լեզվի շարահյուսական իրողությունների նկարագրությանը և ուսուցմանը: Նախկին դասագրքերում առկա շարահյուսական անչափ փոքրածավալ նյութի փոխարեն նոր ձեռնարկներում¹ ուսուցանման համար առաջարկվում են նաև այնպիսի թեմաներ, ինչպիսիք են՝ «երկկազմ պարզ նախադասություն», «գլխավոր անդամներ», «գոյականական և բայական անդամի լրացումներ», «բարդ համադասական և ստորադասական նախադասություններ», «երկրորդական նախադասության բնույթը», «բազմաբարդ նախադասություն» և այլն:

Այս ընդհանուր առմամբ խիստ դրականի կողքին տարակուսանք է հարուցում այն, թե ինչ նկատառումներով են վերոհիշյալ դասագրքերի հեղինակներն անտեսել գրաբարի նախադասության հնչերանգային /և ոչ միայն/ տարատեսակների ուսուցումը: Ի դեպ, այս թեման տեղ չի գտել նաև Գ. Խաչատրյանի «Գրաբարի շարահյուսության ձեռնարկ»-ում², որ հին հայերենի շարահյուսության հարցերի ուսուցմանը նվիրված առայժմ միակ բուհական դասագիրքն է: Այնինչ գրաբարի նախադասության ոչ միայն հնչերանգային, ավելացնենք նաև՝ կառուցվածքային /միակազմ նախադասություն/ տիպերի թեկուզ և ընդհանուր գծերով ներկայացումը բուհական ձեռնարկներում անհրաժեշտ է մի կողմից՝ սովորողներին գրաբարի նախադասության մասին հնարավորինս ամբողջական պատկերացում տալու, մյուս կողմից՝ գրաբարի ոճական հնարավորությունների մասին նրանց գիտելիքները հարստացնելու առումով:

Թեմայի ուսուցումը պետք է սկսել նախադասության հաղորդակցական դերի մասին նախապատրաստական կարճ զրույցով, որում խոսք կզմա նրա քերականական հատկանիշների՝ ստորոգման և հնչերանգային ավարտվածության մասին, որոնց շնորհիվ նախադասությունը ոչ միայն ամփոփ միտք է ձևավորում, այլև դրսևորում է արտահայտված մտքի նկատմամբ խոսողի վերաբերմունքը: Վերջինս բազմազան է լինում և դրսևորման տարբեր միջոցներ ունի՝ նախադասության կառուցվածքային և շարադասական առանձնահատկություններ, սպասարկու բառերի հավելումներ, իբրև ստորոգյալ գործածվող բայի եղանակաժամանակային ձևերի տարբերություններ և այլն: Մակայն, ըստ խոսողի վերաբերմունքի, նախադասությունները զանազանող հիմնական քերականական գործոնը հնչերանգն է, որ կարող է լինել սովորական և հատուկ: Սովորական հնչերանգով արտաբերվող նախադասությունը խոսողի վերաբերմունքի առումով չեզոք է, այն սովորական հաղորդում է՝ առանց արտասանական սուր ելևէջների, որով պատմվում է որևէ իրադարձության մասին՝ հաստատելով կամ ժխտելով այն: Այստեղից էլ՝ նմանատիպ նախադասությունների պատմողական անվանումը: Այսպիսի մեկնաբանությունից հետո բերվում են պատմողական նախադասության օրինակներ, ցույց է տրվում, որ դրանց բնորոշ է ցածր հնչեղությունը, որն իր բարձրակետին է հասնում տրամաբանորեն շեշտված բաղադրիչի վրա, ինչպիսին նմանատիպ կառույցներում սովորաբար հանդիսանում է ստորոգյալը: Բոլոր լեզուների մասն՝ գրաբարում էլ սրանք ամենաշատն են և մյուս՝ հրամայական, հարցական և բացականչական երանգի նախադասությունների համեմատ՝ ունեն գործածության ավելի լայն և ընդգրկուն ոլորտ:

¹ Տե՛ս Լ. Խաչատրյան, Գ. Թումանյան, Գրաբարի դասագիրք, Եր., 2004: Վ.Համբարձումյան, Գրաբարի ձեռնարկ, 2004: Էդ. Սկրտչյան, Գրաբարի դասընթաց, Եր., 2008:

² Գ. Խ ա չ ա տ ը յ ա ն, Գրաբարի շարահյուսության ձեռնարկ, Վանաձոր, 1989:

Ապա ընտրված բնագրային օրինակներով փաստվում է, որ պատմողական նախադասությունները կարող են լինել համառոտ կամ ընդարձակ, երկկազմ կամ միակազմ, պարզ կամ բարդ, կարող են ունենալ ոչ միայն սահմանական, այլև ստորադասական եղանակի խոնարհված բայով արտահայտված պարզ ստորոգյալ, նաև բազմատեսակ անվանական և բայական բաղադրյալ ստորոգյալներ, ինչպես՝ *Ասէ մարգպանն: Մոռացոյց ինձ Աստուած զվիշտս իմ: Մի ոմն ի զինուորացն տիգաւ խոցեաց զկողս նորա: Ճանաչել զիմաստութիւն: Խրատ քո ուսուցէ զիս: Այն է ճշմարիտ Աստուած: Ինձ պիտոյ է ի քէն մկրտել: Նոցա էր փորեալ զխորխորատն: Տրդատայ բունն հարեալ ի կինն: Խօսել սկսաւ թագաւորն և այլն:*

Գրաբարի պատմողական նախադասությունների մասին այս կարճ ակնարկից հետո պիտի անցում կատարել հատուկ՝ հրամայական, հարցական և բացականչական հնչերանգով նախադասությունների ուսուցմանը՝ յուրաքանչյուր առանձին դեպքում ընդգծելով դրանք ձևավորող լեզվական գործոնները (հատուկ հնչերանգի բնույթը, նախադասությունների կառուցվածքը, ստորոգյալի դրսևորումը, սպասարկու բառերի առկայությունը, շարադասությունը և այլն) և հատուկ հնչերանգով նախադասության տիպերի իմաստային-գործառական հատկանիշները:

Հրամայական նախադասությունները գրաբարում (ավելի, քան արդի հայերենում) կառուցվածքայնորեն մեծ մասամբ թերի են (ենթակայի զեղչմամբ) կամ միակազմ (անենթակա), ինչպես՝ *Տո՛ւք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ: Արի՛ և մի՛ մերժեր զմեզ վասն անուան քոյ և այլն:* Իսկ ենթական անվանող կոչականի առկայությունը դրանցում նվազագույնի է հասցնում առանց այն էլ ձևական ենթակայի անհրաժեշտությունը. ինչպես՝ *Որդեալ, զօրէնս իմ մի՛ մոռանար: Արի՛ ե՛կ, մերձաւոր իմ, զեղեցիկ իմ, աղանի՛ իմ:*

Հրամայական նախադասության բայ-ստորոգյալը սովորաբար հրամայական եղանակի բայ է կամ անորոշ դերբայ՝ դրված հիմնականում նախադասության սկզբում, ինչպես՝ *Փրկեա՛ զիս ի թշնամեաց իմոց, Աստուած: Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հանճարոյ: Ապաշաւեա՛ դու ի չարեացդ քոց յայոցանէ, կամ՝ կոչականից հետո. Տէ՛ր, տու՛ր ինձ զօրութիւն համբերութեան նեղութեան ցաւոց վտանգիս իմոյ: Արքայ՛ քաջ, ո՛րնկն դիր սակաւ բանից մերոց: Կեղծաւոր, հա՛ն նախ զզերանդ յականէ քումմէ: Դստե՛րք Երուսաղեմի, մի՛ լայք ի վերայ իմ:*

Ի դեպ, արդի հայերենի համեմատությամբ գրաբարում ավելի հաճախադեպ են այնպիսի հրամայական կառույցները, որոնցում ստորոգյալի մի՛ արգելական մասնիկը սկզբում է՝ շատ հաճախ իր բայական մասից ընդմիջված մեկ կամ ավելի բառերով (*Մի՛ կարի զանձն քո աշխատ առնել այդչափ*): Հատկանշական է, որ նման բազմաթիվ դեպքերում ստորոգյալի տրամաբանորեն աննշանակ բայական մասը նախադասության ամենաթույլ արտասանվող հատվածում՝ վերջում է, հրամայական բային ոչ բնորոշ դիրքում. *Մի՛ գայդ առ մեզ ասեր: Մի՛ չար փոխանակ չարի հատուցանել: Ամենայն հավանականությամբ սա է պատճառը, որ նմանատիպ հրամայական կառույցները սովորաբար ոչ թե հրաման, պահանջ կամ կոչ են արտահայտում, այլ խնդրանք, հանդիմանություն, այսինքն՝ աչքի են ընկնում իրենց համեմատաբար մեղմ տոնայնությամբ:*

Սովորողների ուշադրությունը պիտի հրավիրել այն հանգամանքի վրա, որ աղերսանք, հորդոր, հրավեր կամ հանդիմանություն արտահայտող հրամայական կառույցներում սովորաբար կա՛ն հրամայական բայը վերջադաս է (*Դստե՛րք Երուսաղեմի, ի վերայ իմ մի՛ լայք: Չճանապարհս քո, Տէ՛ր, ցո՛յց ինձ: Որդեալ, իմոյ բանից մատո՛ գունկն քո: Կի՛ն, դու հաւատա՛ ինձ*), կա՛ն ստորոգյալը ստորադասական եղանակի բայածև է (*Մուրք եղիցի անուն քո, եկեսցէ արքայութիւն քո, եղիցին կամք քո...*), կա՛ն առկա են կոչական ձայնարկություններ (*Աղէ՛ տու՛ր ինձ զիտել ...: Հապա՛, ժի՛ր լերուք: Օ՛ն, եկա՛յք*), կա՛ն հրամայական բային նախորդում են վերաբերական բառի իմաստով

գործածվող *թող, արի, եկ, տես* բայական ձևավորմամբ քարմատարները, որոնք նկատելիորեն մեղմում են նախադասությունների հրամայական հնչերանգը, ինչպես՝ *Թող եկեսցէ դմա ուրախութիւն: Եկ հաւանեաց բանից աչագեղոյ դստերս Ալանաց՝ տալ զպատանիդ: Այծի՛ց Հայոց արքայ, եկ նիստ ի խրճան խտտոյ ի վերայ: Արի ա՛ն զմանուկդ և զմայր իւր: Արդ տես խնդրեա՛ այր մի իմաստուն:*

Եթե հրամայական կառույցներով խտտողի կամքը, հրամանը կամ հորդոր-խնդրանքն է արտահայտվում, ապա հարցական նախադասություններին բնորոշը հարցման հնչերանգն է՝ իր տարբեր նրբերանգներով: Եթե առաջիններում հրամանն արտահայտողը, ուրեմն նաև տրամաբանորեն շեշտվածը գերազանցապես ստորոգյալն է, լավագույն դեպքում նաև կոչականը կամ ձայնարկությունը, ապա երկրորդներում հարցական հնչերանգը կարող է իր վրա կրել նախադասության անդամ կամ ոչ անդամ յուրաքանչյուր բաղադրիչ: Եվ վերջապես, եթե հրամայական նախադասությունների բայական ստորոգյալները գերազանցապես հրամայական, մասամբ ստորադասական, հավաղեպ նաև սահմանական եղանակի բայաձևեր են, ապա հարցական կառույցներում հրամայական բայաձևերը գրեթե բացառվում են, սրանց բայական ստորոգյալները սովորաբար ստորադասական կամ սահմանական եղանակային ձևեր են. այսպես՝ *Ինքն իսկ իւրովի չկարէ՞ր գերկինս և գերկիր... առնել: Օրէ՞նքն մեր պատճառք իցեն անվատակ լինելոյ առաջի քո: Ա՛յս հատուցումն եղել ինձ: Կատարեալն յումմէ՞ կարօտանայր խնդրել գորդի: Արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք: Եւ արդ ո՞չ արդեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտութեանս: Մի՞թէ հրէից միայն Աստուած իցէ: Ընդ որում, հարցական նախադասություններում միաժամանակ կարող են հանդես գալ հարցում արտահայտող մեկից ավելի բաղադրիչներ՝ պայմանավորելով երկու և ավելի արտասանական բարձրակետերի միաժամանակյա առկայությունը խնդրո առարկա կառույցներում: Օրինակ՝ *Որպիսի՞ք համարձակութեամբ և ո՞ր հրամանաւ իշխեցէք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ:**

Անհրաժեշտ է սովորողներին տարբերել տալ հարցական նախադասությունների երկու տեսակներ՝ ըստ նրանցում հատուկ հարցական բառերի առկայության կամ բացակայության: Այդ բառերը հարցական դերանուններ, մակբայներ, վերաբերականներ, շողկապներ և ձայնարկություններ են (*ո՞վ, ո՞վ որք, ո՞, ո՞ր, զի՞նչ, որպէ՞ս, որքա՞ն, ո՞ր, ուստի՞, զիա՞րդ, ընդէ՞ր, զի՞, մի՞թէ, արդեօ՞ք, իցէ՞, իցէ՞ արդեօք* և այլն), որոնք հարցական հնչերանգի կրողներն են, ուրեմն նաև՝ նախադասության արտասանական բարձրակետերը, ինչպես՝ *Ո՞վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցէ զուսումն: Չի՞նչ հատուցուք մեք աստուածոցն փոխանակ այս մեծի յաղթութեանս: Ո՞չ ապաքէն արհաւիրք նորա զարհուրեցուցանեն զձեզ: Մի՞թէ դարձեալ որդիք իցեն յորովայնի իմում: Եւ արդ ո՞չ արդեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտութեանս: Չայլ արարածոցն ընդէ՞ր մաղթ գերկրպագութիւն հեթանոսութեան:*

Այն հարցական նախադասություններում, որոնցում համապատասխան հնչերանգը դրսևորվում է ոչ թե այդ նպատակին ծառայող հատուկ բառերով, այլ գոյականներով, ածականներով, թվականներով ու բայերով, յուրաքանչյուր անդամ կարող է կրել հարցական հնչերանգը, այնուհանդերձ վերջինս, ուրեմն նաև տրամաբանական շեշտը մեծամասամբ ստորոգյալի վրա է: *Օրէ՞նք մեր պատճառք իցեն անվատակ լինելոյ առաջի քո: Ես զթագաւորդ ձեր ի խա՞չ հանիցեմ: Մարմնաւորք էին արդեօք դիքն: Իսկ որդի մարդոյ եկեալ զտանիցէ՞ արդեօք հաւատս յերկրի:*

Պիտի առանձնացնել և համառոտակի բնութագրել այսպիսի կառույցների երեք տեսակներ՝ բուն հարցական, լրացական և ճարտասանական հարցական նախադասություններ

Բուն հարցական նախադասությամբ հարցում է արվում որևէ անհայտ իրողության մասին՝ նպատակ հետապնդելով ճշտել ինչ-որ բանի լինելը կամ չլինելը, ինչպես՝ *Լինիցի՞ր ինձ որդի Որմիզդ: Մի՞թե կարիցե կոյր կուրի առաջնորդել: Իսկ սա ո՞վ իցե:*

Լրացական հարցական նախադասությամբ դրսևորվող հարցի միջոցով ճշգրտվում են հաղորդվող մտքի մանրամասները կամ դրանց հետ կապված հանգամանքները, *Եւ ատամունքն հնդիկին ուստի՞ իցեն այնչափ սպիտակ: Ո՞րք հրամանա իշխեցեք գործել զայդպիսի մահապարտութեան գործ: Յո՞ երթաս: Յերեսաց քոց ես յո՞ փայտայց:*

Ճարտասանական հարցական նախադասությունը հուզարտահայտչական ցայտուն գունավորում, հետևաբար ոճական մեծ արժեք ներկայացնող հարցական կառույց է, որում հարցով հաստատվում կամ ժխտվում է բոլորին հայտնի մի բան՝ հուզական տոնի բարձրացմամբ վերջինիս վրա հրավիրելով ընթերցողի ուշադրությունը: Բնականաբար, այսպիսի հարցին պատասխան չի ակնկալվում (*Ընդէ՞ր մոռացարուք դուք զԱստուած զարարիչն ձեր: Ո՞վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցե զուսումն*), թեև շատ դեպքերում հարցնողն ինքն էլ ազդարարում է հանրահայտ պատասխանը, երբեմն նույնիսկ՝ կրկնակի հարցադրմամբ. *ինչպես՝ Ո՞վ ետ ի յափշտակութիւն զՅակովբ, ո՞չ սայաքէն Աստուած:*

Բոլոր նախադասությունների նման՝ բացականչական երանգի կառույցները ևս ամփոփ մտքի կրողներ են: Վերջինս, սակայն, ի տարբերություն պատմողական նախադասությունների, սրանցում դրսևորվում է ոչ որպես օբյեկտիվ դատողություն, այլ, ինչպես հրամայական և հարցական նախադասություններում է, «ընդգծված կերպով կրում է խոսողի սուբյեկտիվ վերաբերմունքի կնիքը»:³ Այդպիսի վերաբերմունքը բացականչական նախադասություններում իր արտահայտությունն է գտնում յուրահատուկ հնչերանգի միջոցով, որին բնորոշ են ձայնի ուժի ոչ թե կտրուկ բարձրացումը հնչերանգը կրող բառի վրա և միանգամից անկումը դրանից անմիջապես հետո, ինչպես հրամայական և հարցական նախադասություններում, այլ նրա տարածումն ու տևականորեն պահպանումն ամբողջ նախադասության վրա:

Հին գրական հայերենի մեջ բացականչական նախադասությունները թեև քիչ չեն, սակայն այլ երանգի նախադասությունների, հատկապես պատմողականների, համեմատությամբ դրանք քանակապես չնչին թիվ են կազմում: Հանդիպում են ինչպես թարգմանական, այնպես էլ ինքնուրույն գործերում, ինչպես՝ *Բազմասցի՜ ողջոյն առ քեզ և ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց: Օ՛ն անդր ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն:*

Բացականչական հնչերանգը բազմաթիվ պատմողական, հարցական և հրամայական նախադասություններ կարող է վերածել բացականչականի՝ օժտված ցանկության, տենչանքի, իղձի, զարմանքի, հիացմունքի, երանիության, բարեմադրության, ողջույնի, ակնուսանքի, ցավի, զոջումի, հեզմանքի, հանդիմանանքի, դժգոհության, արհամարհանքի և բազմաթիվ այլ հուզարտահայտչական լիցքերով: Եվ հակառակը՝ բացականչականի փոխարինումն այլ հնչերանգով շատ դեպքերում ինքնին բավարար նախապայման է նախադասությունը վերածելու պատմողականի, հրամայականի կամ հարցականի: Հմնտ. «Հեռի եղեն եղբարք իմ» և «Հեռի՜ եղեն եղբարք իմ», «Դե գոյր ի քեզ» և «Դե՛ւ գոյր ի քեզ», «Ա՞յս հատուցումն եղեւ ինձ» և «Ա՞յս հատուցումն եղեւ ինձ», «Ա՞յս են կամք Հօր իմոյ» և «Ա՞յս են կամք Հօր իմոյ»:

Միևնույն ժամանակ պիտի նշել, որ քիչ չեն նաև այնպիսի նախադասությունները, որոնց բացականչական հնչերանգը հնարավոր չէ փոխարինել մեկ ուրիշով: Դրանք սովորաբար այն նախադասություններն են, որոնցում առկա են

³ Ս. Արբախյան, *Բայր ժամանակակից հայերենում*, գ. 1, Եր., 1962, էջ 98:

գերազանցապես բացականչման իմաստ ունեցող ձայնարկություններ կամ վերաբերական բառեր՝ *աւա՛ն, վա՛յ, վա՛հ, եղո՛ւկ, երանի՛, երանի՛ թէ, օ՛շ, ո՛ւ, ահա, ահաւասիկ, աւասիկ* և այլն. ինչպես՝ *Վա՛յ իցէ ձեզ: Աւա՛ն գրկանացս, աւա՛ն թշուառական պատմութեանս: Վերոհիշյալ ձայնարկություններից, վերաբերականներից ու հարցահարաբերական դերանուններից բացի, իբրև համապատասխան հնչերանգի հետ միասին բացականչական նախադասություն ձևավորող քերականական հատկանիշ, գրաբարում որոշակի դեր ունի նաև նախադասության կառուցվածքը: Նկատի ունենք այդպիսի գործառույթով հատկապես միակազմ (մասնավորաբար՝ անվանական և մասամբ նաև՝ բայական անդեմ) նախադասությունների հանդես գալը: Եվ եթե բայական անդեմ կառույցներն առավել գործածական են իբրև հրամայական նախադասություններ, ապա բացականչական նախադասությունների ձևավորման մեջ ավելի մեծ է անվանական միակազմ կառույցների դերը, ինչպես՝ *Քրիստոսի մարդասիրին փա՛ռք յախտեանս, ամէ՛ն: Ո՛ւ մորոտութիւն: Աւա՛ն գրկանացս, աւա՛ն թշուառական պատմութեանս: Վա՛յ ինձ՝ Արշակայ:**

Գրաբարի բացականչական նախադասությունների ձևավորման մեջ որոշակի նշանակություն ունի նաև ստորոգյալի եղանակային արտահայտությունը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է ստորադասական եղանակի բայաձևերին: Թեև այդ բայաձևերի բազմաթիվ կիրառություններ կան հատկապես պատմողական և հարցական, ոչ քիչ թվով՝ նաև հրամայական նախադասություններում, այնուամենայնիվ, եղանակի քերականական իմաստով պայմանավորված, նրանց ամենաբնութագրական գործառույթը բացականչական նախադասություններ կազմելն է. *Ո՛ւ տացէ ի Միովն զփրկութիւն Իսրայէլի: Բացցես ինձ զդուրս տանն, և համբուրեսցես զիս ի համբուրից բերանոյ քոյ: Եղիցի լոյս տեստն Աստուծոյ ի վերայ մեր: Բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ:*

Շատ հաճախ գրաբարի բարենադրություններում, ողջույններում, օրհնություններում ու անեծքներում, որոնք սովորաբար բացականչական նախադասություններ են, ստորոգյալի դերով հանդես են գալիս հրամայական եղանակի բայաձևեր, որոնցով ոչ թե թելադրանք կամ կարգադրություն է արտահայտվում, այլ խոստովի իղձը, ցանկությունը, մաղթանքը. ինչպես՝ *Ողջ լերուք ի դիցն օգնականութենէ դուք ամենեքին և ի մեր թագաւորաց: Օրհնեա զմեզ, սուրբ հայր մեր: Բաց մեզ, Տէր, զդուռն ողորմութեան քո: Չարքիր, Երեմիաս, զարքիր և ողբա հանդերձ մարգարէութեամբ:*

Ընդգծված բացականչական երանգ ունեն նաև *մի* արգելականով հրամայականի որոշ կիրառություններ, մանավանդ, եթե դրանց բայական բաղադրիչը ստորադասական բայաձև է. ինչպես՝ *Մի եկեսցէ ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի դողացուցեն զմեզ: Պատահական չէ, որ այս և այլ մնամատիպ նախադասությունները, որ գերազանցապես ցանկություններ կամ խրատ-հորդորներ են, թարգմանվում են թող եղանակիչի հավելումով, ինչն ավելի է ընդգծում դրանց բացականչական հնչերանգը. *Թող չգա՛ մեզ վրա ամբարտավանների ոտքը, և մեղավորների ձեռքը թող չվախեցնի՛ մեզ:**

Քիչ չեն նաև այն բացականչական նախադասությունները, որոնցում համապատասխան հնչերանգն ընկած է սահմանական եղանակի բայաձևով արտահայտված ստորոգյալի վրա. ինչպես՝ *Ողորմի՛ն, ողորմի՛ն սիրելեաց ձերոց: Ողբա՛մ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբա՛մ զքեզ, հանուրց հիսիսականաց վեհագոյն: Ողորմի՛մ քեզ, եկեղեցի Հայաստանեայց...*

Իրենց նշանակությամբ ու կիրառությամբ բացականչական երանգի նախադասությունները բազմազան են: Խմբավորելով այդ իմաստները՝ կարելի է տարբերակել այդ նախադասությունների երկու ենթատեսակ՝ ցանկականներ կամ ըղձականներ և բուն բացականչականներ: Առաջիններն արտահայտում են խոստովի ցանկությունը,

իղճը, փափազը կամ տենչանքը, երկրորդները՝ խոսողի բացականչումը՝ զարմանքի, ափսոսանքի, դժգոհության, վախի, ուրախության, հիացմունքի և այլ զգացումների տոնայնությամբ:

Ցանկական կամ ըղձական են այն բացականչական նախադասությունները, որոնցով արտահայտվում են երազանք, ցանկություն, իղձ, տենչանք, նաև՝ խոսողի երանական վերաբերմունք. *Յուշ լիցի քեզ, որդեա կ, հոգեխառն սնունդն. յուշ լիցին հալածանքն իմ և քո ի միասին: Եկայք ցնծասցուք ի Տէր: Երանի՛ որ հաւատայցեն ծշնարտութեանն:*

Ըղձական նախադասություններ են նաև բարենադրանքներն ու ողջույնները, որոնցով այնքան հարուստ է V դարի մատենագրության լեզուն: Դրանք սովորաբար անվանական միակազմ, երբեմն նաև՝ երկկազմ նախադասություններ են. ինչպես՝ *Տրդատիոս Հայոց մեծաց արքայ...առ ամենեսին ողջոյն: Շնորհք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ընդ ձեզ: Բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ:*

Գրաբարի բուն բացականչական նախադասություններն ըղձականների համեմատ ունեն ավելի բարձր հնչերանգ, որի կրող կարող է հանդիսանալ նախադասության յուրաքանչյուր բաղադրիչ: Սրանք աչքի են ընկնում նաև բացականչական հնչերանգ ձևավորող բառային միջոցների՝ ձայնարկությունների, վերաբերականների և հարցահարաբերական դերանունների առատ գործածությամբ և կարող են արտահայտել խոսողի ամենատարբեր զգացողություններ.

ա) Որևէ բանի նկատմամբ խոսողի դրական վերաբերմունք՝ ուրախություն, ցնծություն, հիացմունք, հրճվանք և այլն, ինչպես՝ *Որպէ՛ս աներկիտութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի: Երանի՛ է մեզ վասն տրա մերձատրութեանս առ մեզ: Սհաւասիկ ես զեղեցիկ, մերձատր իմ: Նա գորսիսի՛ զերանական զփառսն ժառանգէ:*

բ) Որևէ բանի նկատմամբ խոսողի ցավակցական վերաբերմունք, վիշտ, ափսոսանք, դառնություն. ինչպես՝ *Աւա՛ղ զրկանացս, աւա՛ղ թշուառական պատմութեանս: Որպէ՛ս զախաս հանդուրժեցից բերել: Ողորմի՛մ, ողորմի՛մ սիրելեաց ձերոց: Ո՛ւ անմիտք:*

գ) Նախատինք, հանդիմանություն, արհամարհանք, անեծք. ինչպես՝ *Ո՛ր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս: Ո՛վ այստիեստեւ զմերս յարգեսցէ զուսումն: Վա՛յ իցէ ձեզ: Ո՛վ անմտութիւն և անհամ մորտութիւն: Վա՛յ այնոցիկ, որ գրեն զչարիս:*

դ) Որևէ բան կատարելու հորդոր, հրավեր, կանչ. *Հոգիդ քո բարի առաջնորդեսցէ մեզ յերկիր ուղիղ: Հապա զնասցուք, սփռեցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս: Չարթիր, Երեմիաս, զարթիր և ողբա հանդերձ մարգարէութեամբ:*

ե) Տրտմություն, հուսահատություն, հուսալքություն. *Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ ...: Չիա՛րդ զմիտս իմ և զլեզուս պնդեցից: Ողբա՛մ զքեզ, Հայոց աշխարհ: Կորեա՛ւ ժողովողն, թագեա՛ւ նաւահանգիստն, ելիք օգնականն, լեա՛ց ձայնն յորդորեցուցիչ:*

Նախադասության հնչերանգային տիպերի ուսուցման հետ կապված՝ կարելի է սովորողներին իրազեկել գրաբար բնագրերում նկատելի մի ոճական հնարանքի մասին, որը բավականին ցայտուն դիտվում է մասնավորապես գեղարվեստական գունավորում ունեցող կտորներում, հատկապես Աստվածաշնչում: Խոսքն այնպիսի բարդ համադասական կառույցների մասին է, որոնց բաղադրիչ նախադասությունները հրամայական, հարցական կամ բացականչական միևնույն երանգն ունեն, և նրանց տրամաբանորեն շեշտված անդամների (հիմնականում ստորոգյալների) միանգամայն հակադիր դասավորությունը հավասարակշռում է հատուկ հնչերանգը բարդ կառույցի երկու եզրերի վրա՝ ձերբազատելով խոսքը միակերպությունից, շարադասական կադապարի կրկնությունից, շարադրանքի միապաղաղ ոճից:

Օրինակներ՝ *Տնոր՛ անցա ըստ գործոց՛ անցա, ըստ անօրէնութեան՛ զնացից՛ անցա հաւոն՛ անցա: Մի՛ փոխեր զսահմանս յախտենականս և ի ստացուածս որբոց մի՛*

մտանիցես: Ո՞ ծնաւ գշիքս անձրևի, զեղեամն յերկինս ո՞ ծնաւ: Յո՞ երթայց ես յոգոյքումն, կամ յերեսաց քոց ես յո՞ փախեսայց: Մի եկեսցէ ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղատրաց մի դողացուցեն զմեզ:

Թեմայի ուսուցմանը նպաստող գործնական առաջադրանքների մեջ կարելի է նկատի ունենալ Աստվածաշնչից և գրաբար ինքնուրույն մատենագրությունից քաղված բնագրային հատվածների ընթերցումներ՝ նախադասությունների հնչերանգային տիպերի որոշմամբ և դրանց ձևավորման միջոցների բնութագրմամբ, նաև գործնական վարժություններ՝ վերոհիշյալ բնագրերից հատուկ հնչերանգով հինգական նախադասությունների ընտրության և թարգմանության կամ նախադասության հնչերանգային տիպերի փոխակերպման առաջադրանքներով:

**ОБУЧЕНИЕ ИНТОНАЦИОННЫМ ТИПАМ
ПРЕДЛОЖЕНИЙ ГРАБАРА**

___ Резюме ___

___ С. Айрапетян

В вузовских пособиях по грабару, изданных за последние 20 лет, существует довольно большое количество синтаксического материала этого языка. Но в преподнесенных синтаксических реалиях отсутствуют вопросы, касающиеся интонационных типов древнеармянского предложения и их обучению. Между тем, данная тема важна как с точки зрения общего представления у обучающихся о предложении грабара, так и для углубления их знаний о стилистических особенностях интонационных типов языка.

Исходя из этого, в статье дана краткая интерпретация повествовательных, побудительных, вопросительных и восклицательных предложений грабара и предлагаются способы практического обучения материала.